

'אמר ליה אביי והכתיב והיה החסן לנעורת? אלא אמר אביי: כיתנא דדייק ולא נפיץ' — השתמש הנביא במשל זה של ניפוץ החוסן לנעורת, לרמוז על משמעות נוספת בנמשל — שהחסון והחזק יהיה לאין ואפס כמו נעורת. ומצינו דוגמאות רבות בלשון המקרא ובדברי רז"ל, שנקטו ביטוי מסוים כדי לרמוז על משמעות נוספת באותו ביטוי. (עפ"י עיונים בדברי חז"ל ובלשונם, עמ' צא)

דף כא

'ולא בשמן קיק... עוף אחד יש בכרכי הים וקיק שמו' — הרא"ש הביא דברי הירושלמי שהוא הקאת שבכתוב. והרי הוא עוף טמא. וכן מפורש בחולין (סג). ומסתימת הסוגיא להלן משמע שהוא כשר לגר חנוכה (לדעת רב חסדא ור' זירא) — הרי מוכח ששמן ממין טמא האסור באכילה, כשר למצות גר חנוכה. ומה שאמרו (ראה להלן כח ועוד) לא הוכשרו למלאכת שמים אלא מן המותר בפיך — היינו דוקא בספר תורה תפלין ומזוזות, שהם דברים שבקדושה, ולא בשאר תשמישי מצוה. (כן הוכיח מכאן מהר"צ חיות, וכדברי הנודע ביהודה (תנינא או"ח ג). וכן העירו בשו"ת שואל ומשיב (תנינא ח"א עו) ובשו"ת שער אפרים (לה) ועוד — ע' מגדים חדשים.

ואולם יש מן הראשונים שנסתפקו לענין שופר, האם הוא כשר ממין טמא, או שמא אינו כשר אלא מן המותר בפיך. והרמ"א (תקפ"א) כתב לפסול. אכן האחרונים פקקו על דין זה שכתב הרמ"א. ויש לומר שלא אמר הרמ"א אלא בשופר בלבד, כמדויק מלשון הר"ן, מקור דין זה, 'דכיון דלזכרון קאתי — ככפנים דמי', אבל לא בשאר מצוות. וכן הבינו החתם-סופר (בתשובותיו או"ח טו) והחלקת-יואב (ח"א לב,א). והמלבי"ם (בספרו ארצות החיים — מובא בכף החיים או"ח טח), נסתפק לענין ציציות העשויות מצמר גמלים, שמא לא הוכשר אלא ממין טהור. ואולם בשו"ת תורה לשמה (ד) כתב שמן הדין מותר אלא שעל צד היותר טוב יש עדיפות למין המותר. וע"ע 'יוסף דעת' מנחות א', קונטרס בענין ציצית פ"א א. וע"ע הר צבי סוכה כג. אכן כתבו כמה אחרונים שגם אם ננקוט להחמיר בשאר מצוות להצריך דבר המותר באכילה, במצוה דרבנן אין להחמיר. ולפי זה אין להוכיח מסוגינתו להכשיר בשאר מצוות. ע' בספרים המצוינים בספר 'מצות נר איש וביתו' ז,ז הערה ט).

'איתיביה, כרך דבר שמדליקין בו על גבי דבר שאין מדליקין בו — אין מדליקין בו. רשב"ג אומר של בית אבא היו כורכין פתילה על גבי אגוז ומדליקין' — אם תאמר מה מקשה, והלא לכאורה אגוז אינו דולק כלל, ואין מקום לגזור שמא ידליק באגוז לבדו, הלכך לא גזרו כשכורך עליו פתילה, מה שאין כן פתילות שדולקות ואינן דולקות היטב יש מקום לגזור בתערובת, כדי שלא ידליק בהם לבדן?

אמנם כל זה לא קשה אלא לפי מה שכתב רש"י שטעם האיסור הוא משום גזרה (וכן מבואר מהתוס' בד"ה שמחת), אבל ברמב"ם (שבת ה) מבואר הטעם משום שאין נמשכים יפה לדלוק. (והובא טעם זה בר"ן. ואפשר שתלוי הדבר בגרסאות הגמרא 'לפי שאין מדליקין' או 'לפי שאינן נדלקין'). ולפי זה אין חילוק אם כורך ומערב בדבר שאינו ראוי כלל להדלקה או בדבר הראוי קצת, שהרי אין הטעם משום גזרה.

ולדעת רש"י צריך לומר אחת משתי אפשרויות אלו; א. סברה הגמרא שאין לחלק בדבר אלא חכמים אסרו כל אופן של כריכה בדבר אחר שאינו ראוי, ולא חלקו בתקנתם אם כרך בדבר הראוי קצת או בדבר שאינו ראוי כלל. [ולפי זה אסור לכרוך בצמר ושער, גם אם נאמר שאינם נדלקים כלל,

משום כיווץ או חריכה. וכן יש לדקדק ברש"י]. ב. יש לדחוק שהאגוז המדובר כאן האש מסכסכת בו, והרי הוא כשאר פתילות שאמרו חכמים. ולפי זה דבר שאינו ראוי כלל להדליק — יתכן וכשר. כן מבואר בחידושי הרשב"א. וכן כתב הבית-יוסף. (עפ"י בית הלוי (על התורה) לקוטים לחנוכה. ועפ"ש)

זרב חסדא אמר: מדליקין בהן בחול אבל לא בשבת — קסבר כבתה אין זקוק לה ומותר להשתמש לאורה... ואסור להשתמש לאורה' — מבואר בגמרא שהטעם שאסרו חכמים להדליק באותם מינים הוא מחשש הטייה, ולכך במקום שאסור להשתמש לאורה, אין חשש שמא יטה. ונפקא מינה בטעם זה — שגם כאשר אין לו נר ממין הראוי, אל לו להדליק נר כזה, שמא יבוא להטות. [וכן יש לשמוע מקושית הגמרא להלן (כו) 'מה יעשו אנשי בבל שאין להם אלא שמן שומשמיין'. וע' גם בפני יהושע].

ואולם מלבד טעם זה מבואר בדברי כמה ראשונים טעם נוסף — שמא ייכבה הנר ונמצא יושב בחושך, או יהא אורו קלוש ויניחנו ויצא. (כן מבואר בריב"ן — בתוס' ישנים כאן, ובפירוש המשנה לרמב"ם). אלא שטעם זה לבדו אינו שייך בכל האופנים, שהרי לדעת רב חסדא אין להדליק נר חנוכה בשבת באותם פתילות ושמנים, והרי הוא סובר כבתה אין זקוק לה, שלכך בחול מותר, הרי שאין לחוש אם ייכבה, והלא ודאי יש לו נר אחר לכבוד שבת, (שהרי נר חנוכה מדליק בחוץ. וגם כאשר מדליק בפנים — הלא אמר רבא בסמוך שצריך נר נוסף) — ואמנם כאן הטעם היחיד לאסור הוא מחשש שמא יטה. (עפ"י בית הלוי שם. (ומהר"ץ חיות נשאר ב'צע"ג' על דברי ריב"ן, מחמת דברי הגמרא הנזכרת. וע"ע שו"ת בית הלוי ח"א יא; שו"ת פרי יצחק — ח"ב כא).

א. וכתב בבית הלוי שם שלדעת הריב"ן, שכל הטעם שאסרו בתערובת שמנים כשרים, הוא משום שמא ייכבה, אבל מחשש הטייה אין לאסור בתערובת, שהרי זו גזרה לגזרה, אם כן לפי זה בנר חנוכה יהא מותר בתערובת שמן. ואולם יתכן לומר שלא חילקו חכמים בדבר.

ב. יש לשאול לפי דברי הראשונים הנ"ל, שחששו חכמים שמא ייכבה הנר, אם כן מניין הוכיח רבא מדברי האמוראים שכתבה זקוק לה, הלא גם אם אין זקוק לה מובן שאסרו חכמים להדליק בדברים העלולים ליכבות. (וכעין שאמרו בגמרא שגם אם כבתה אין זקוק לה, צריך ליתן בה מתחילה שמן כשיעור שידלק עד שתכלה רגל מן השוק). ונראה שמשום כך לא היה מסתבר לאסור, כיון שאם כבתה אין זקוק לה, אין המצוה אלא מעשה ההדלקה, הלכך אין לנו לחוש אם יכבה הנר. (שו"ר שהעיר על כך בבית הלוי והביא כן מהמאירי). ודוקא בשבת חששו כי כל מטרתו לאורה משום שלום בית. ואולם עתה שאנו נוקטים כבתה זקוק לה, כלומר אין המצוה נשלמת אלא בהידלקות הנר במשך כל הזמן, הלכך יש לחוש שמא ייכבה ולא ידליק ונמצא שהחסיר מצוותו מעיקרא. ועוד יש לומר שהחשש אינו אלא שמא יימעט אורו וייקלש (כדברי הרמב"ם), ולכך למצות נר חנוכה די בזה, ולא לנר שבת. עוד יש לומר שגם לדברי הראשונים לא היו חכמים אוסרים לולא צירוף טעם שמא יטה, הלכך בנר חנוכה לא אסרו.

ג. נראה, כיון שחשש הטייה מוכח מן הגמרא, [ואף הריב"ן שכתב שמצד הטייה לא היו גוזרים משום 'גזרה לגזרה', על כרחנו לומר שכיון שכבר גזרו שמא ייכבה, שוב חששו גם להטייה, וכפי המבוואר לעיל, שגם כשאין לו נר אחר להדליק — אסרו להדליק בנרות אלו], אם כן גם אם עבר והדליק בדיעבד, לא ישתמש לאור נר כזה (אפילו שימוש שאינו נצרך לעיון ודקדוק, שזה בלאו הכי אסור לעשות לאור כל נר) — שמא יטה, שאף זה נכלל בתקנתם. וכפי שכתב בתשובת הרשב"א (ח"א קעא) ופסק הרמ"א. ואולם יש שכתבו שלדעת ריב"ן אין איסור בדיעבד להשתמש לאורם. וכן הביאו מדברי הרוקח (מה) — ע' אליה רבה רסד סק"ג; מאור ישראל כאן. וצ"ע).

(ע"ב) 'כתבה אין זקוק לה' — ב'בית הלוי' (על התורה, לקוטים לחנוכה — בסוף ספר בראשית) העיר מסברה,

שגם אם מצד עצם המצוה אין זקוק לה לאחר שכבתה, אבל הלא יש להצריך להדליק מטעם חשד, וכדין חצר שיש לה שני פתחים שחייב להדליק בשניהם משום חשד. ונשאר ב'צריך עיון' על סתימת דברי הפוסקים שמשמע אף בכבו לגמרי אין זקוק לה כלל. ונראה בפשטות שלא תקנו משום חשד על מקרה אקראי, שכבה. ודוקא בכגון שני פתחים שהעוברים ושבס רואים שאינו מדליק שם בכל יום.

ואסור להשתמש לאורה' — אם משום שיהא ניכר שהוא נר של מצוה (רש"י), אם משום שהוא זכר למנורה, לכך עשאוהו כמנורה שאסור להשתמש בו (ר"ה, ר"ן).
 [מתוך דברי הרא"ש משמע שתשמיש עראי שאינו של בזיון, מותר להשתמש לאורה. ונראה שזה רק לפי טעם רש"י, שאין לחוש משום היכר מצוה בשימוש עראי, אבל לדעת הר"ן אין לחלק בזה. עוד יש מקום לומר בסברה שלדעת רש"י אין איסור אלא לבני הבית, אבל לא לאחרים מבחוץ, שהרי לא יבואו לומר שבשביל תשמיש זה הדליקו בעל הבית. עפ"י בית הלוי].
 יתכן והדין המובא בפוסקים מן השאלות (וישלוח כו.ב. והובא ברא"ש ובאו"ח תרעו,ד), שהשמן הנותר ביום השמיני (כשנתן כמות הנצרכת לשיעור חיוב בלבד, וכבה הגר בתוך הזמן. עפ"י ב"י), עושה לו מדורה ושורפו בפני עצמו, כי הוקצה למצותו — דין זה אולי נובע מכך שעשאוהו לנר חנוכה כעין שמן של מנורת המקדש, [וכמו שאנו אומרים 'הנרות הללו קודש הם', וכ"כ האבודרהם בטעם אמירה זו. וע"ע 'פרי צדיק' — חנוכה ד], ולכך אסור גם לאחר זמן המצוה, כי לולא כן צריך באור הלא עתה שוב אינו עומד למצוה, ולכאורה לא מצינו בגמרא דין 'הוקצה למצותו' אלא בזמן המצוה. שו"ר שהתוס' (להלן מד. ד"ה שבג) כתבו טעם אחר. והרי"ד שם חולק על דעת השאלות ומתיר להשתמש בשמן לאחר שמונה שהרי עבר זמן המצוה. וע"ש בספר מאור ישראל שדין זה לא יצא מידי ספק.

זוהמהדרין מן המהדרין — בית שמאי אומרים יום ראשון מדליק שמנה מכאן ואילך פוחת והולך, ובית הלל אומרים יום ראשון מדליק אחת מכאן ואילך מוסיף והולך' — כתבו התוס' שלא יתכן לקיים גם כ'מהדרין' וגם 'מהדרין מן המהדרין', כי אז לא ניכר מספר הימים, כי יחשבו שכך מספר בני ביתו. (וכך הוא מנהג הספרדים. ואולם מנהג אשכנז להדליק לכל אחד ואחד ומוסיף והולך, וכשיטת הרמב"ם).

וקשה, הלא לפי דבריהם (בד"ה מצוה), שיש להניח על פתח החצר הפונה לרשות הרבים ולא על פתח הבית, הרי יש כמה דיירים המדליקים במקום אחד, ושוב לא ידעו את מספר הימים, כי יאמרו כך מספר דיירי החצר.

ויש לומר לפי שבשעת ההדלקה יכירו כמה נרות מדליק, אבל המהדרין — סוברים התוס' שאחד מדליק עבור כולם, (וכפי שמוכח כן מדברי התוס' — ראה להלן כג:), לכן לא ידעו כמה ימי חנוכה יש. (מהגרז"נ גולדברג שליט"א)

'חד אמר... כנגד ימים היוצאין. וחד אמר... דמעלין בקדש ואין מורידין' — יש מי שכתב נפקותא בין הטעמים, למי שאין לו די נרות, כגון ביום השלישי אין לו אלא שתי נרות — שלפי הטעם 'כנגד ימים היוצאים', אין כל סיבה להדליק שתי נרות. ואילו לפי הטעם 'מעלין בקדש ואין מורידין', ידליק עכ"פ את השתים שיש לו ולא יוריד בקדש. (עפ"י בית הלוי).
 נקט כהנחה פשוטה שכיון שאינו יכול לקיים את ההידור שקבעו חכמים, לא ידליק אלא נר אחד. וכן פסק המשנה-ברורה (תרעא סק"ה) בשם החיי-אדם. (וע"ש בשער הציון שכן מצא בחתם סופר). ואולם

בספר אבי עזרי (סוף הלכות חנוכה) נקט כדבר 'פשוט וברור ואינו צריך לפנים' שאינו כן, אלא ידליק שתי נרות, כי למה ייגרע היום השלישי מיום השני שמדליק בו שנים. (וכנראה שנחלקו בהבנת יסוד התקנה — האם עיקרה הרביית הנרות, וקביעת הסדר לציון מספר הימים אינו מעכב את עיקר התקנה. או שמא עיקר תקנת ההידור מתקיים רק בהראותו את מספר הימים).
וע"ע כיוצא בזה בשאר תקנות חכמים, כגון מאה ברכות שבכל יום, כאשר אי אפשר לקיים הכל, האם יש ענין להרבות כמה שניתן — במובא במנחות מה.

'שני זקנים היו בצידן, אחד עשה כבית שמאי...' — גם לאחר שהוכרעה ההלכה כבית הלל, אין כאן איסור אם עושה כבית שמאי, כבשאר מקומות — שהרי אין מחלוקתם אלא בהידור מצוה בעלמא ולא בעיקר הדין. (עפ"י ריטב"א; באור הלכה תרע"א.ב. וע"ע מגדים חדשים).

ענינים פרפראות וציונים

(ע"ב) 'אמר רבנן קמיה דאביי משמיה דר' ירמיה ולא קיבלה, כי אתא רבין אמרוה רבנן קמיה דאביי משמיה דר' יוחנן וקיבלה, אמר: אי זכאי גמירתיה לשמעתייה מעיקרא. והא גמרה? — נפקא מינה לגירסא דינקותא' — יש מי שמפרש: 'אי זכאי' — שהייתי מזוכך במדת קבל האמת ממי שאמרה, הייתי למד בתחילה, כי הלא הדבר אמת ומפני מה לא קבלתי אותה כשנאמרה מפי רבי ירמיה.

ואמנם בסופו של דבר לא הפסידו לגמרי, כי 'אמת מארץ תצמח', אך על כל פנים הפסידו ה'גירסא דינקותא' — כי יש חילוק בין הלומד דבר תיכף ומיד כשנתחדש בעולם, או יש בו יותר כח וטעם מאשר דבר שנתחדש משכבר. ולכך כינוהו 'גירסא דינקותא' — כתינוק היונק משדי אמו, שהחלב שיונק לא היה עוד בעולם ולא נתיישן אפילו רגע. כענין שנאמר בלחם הפנים לשום לחם חם שיהא תמיד חדש ולא יתיישן. (עפ"י מי השלוח)

זו לשון הגרש"ז זיו זצ"ל ('הסבא מקלם' — חכמה ומוסר ח"א קפט):

'והנה לא שמע אביי שום דבר חדש מדוע פסק רבי יוחנן כבתה אין זקוק לה ואסור להשתמש לאורה, פירוש של חנוכה, רק אמרוה קמיה שרבי יוחנן פסק כן, וכיון שריו"ח אדם גדול הוא בטל דעתו אצל ריו"ח, והבין אחר כך כי יש לנטות הסברא כבתה אין זקוק לה, היפוך ממה שהיתה דעתו נוטה מעיקרא, ועל זה הלימוד בלבד, שלא שמע טעמו של דבר, רק שרבי יוחנן פסק כבתה אין זקוק לה, היה לו למוד מזה איך לנטות הסברא והיה מתאונן על עצמו שלא היתה לו זכות לגמור זאת מעיקרא.

ראינו מזה כמה עצמה בהם אהבת החכמה להצטער על זה, למה לא שמע מקודם פסקו של ר"י, והיה מתלמד מקודם איך להטות שכלו לישרו של דבר. ונראה מזה כי כל ימיהם היו מתנהגים כבחינת תלמיד העומד להתלמד איך ליישר שכלו ולכוין הלכה לאמתתה. ולכן היה מצטער, כי אם כבר שמע זאת היה לו לימוד מזה על כמה ענינים איך להטות שכלו, כי על פסק הלכה לבד לא היה לו להצטער, כי אין לדיין אלא מה שענינו רואות, אבל על זה הצטער, כי ראה עתה שלא היתה דעתו נוטה לישרו של דבר, ואם כן הרי אינו מכוון הלכה לאמתתה...'

'משתשקע החמה... עד דכליא ריגלא דתרמודאי' — על דרך הסוד והרמוז — ע' בלקוטי מי השלוח (לרמ"י מאיביצא) ח"א; רסיסי לילה נו דובר צדק עמ' 175-176; אמרות טהורות (לרש"ש מאמשינוב) עמ' יב.

'והמהדרין... והמהדרין מן המהדרין...' — הענין שקבעו במצוה זו דינים מיוחדים למהדרין ולמהדרין מן המהדרין — יש לומר לפי שהיו דרגות שונות בהשגת הנס זו למעלה מזו. ויש להקביל שלש מדרגות אלו כנגד שלש הדרגות המזכרים בהודאה — טהורים, צדיקים, עוסקי תורתך; טהורים כנגד 'נר איש וביתו', צדיקים — נר לכל אחד ואחד, ועוסקי תורתך כנגד המהדרין מן המהדרין, כי קול התורה הוא כח המוסיף תמיד בלי הפסק. (אמרות טהורות — לרש"ש מאמשינוב, עמ' יא).

ע"ע בפנים אחרות: בית הלוי (עה"ת, לחנוכה); שפת אמת (לחנוכה); לקט שיחות מוסר לגר"א שר (ח"ב עמ' קנא).

(אפשר שיש גם נפקותא להלכה בין 'הידור' זה שבנרות חנוכה, ובין 'הידור' בשאר מצוות — שגם אם נקוט שאין לברך על הידור בשאר מצוות, כמו לענין הסרת ציצין שאינם מעכבים את המילה), כאן יתכן שמברכים, כי ההידור נקבע בעצם תקנת חכמים, שהרי הוא הוזכר בגמרא, ואינו מדין 'זה א-לי ואנהו' גרידא — סברה זו מוזכרת ב'אבי עזרי' הלכות חנוכה).

על מנהגים שונים במספר הנרות שבכל לילה — ע' בספר 'מנהגי ישראל' ח"ג עמ' קסו.

'שעמא דבית שמאי כנגד ימים הנכנסין וטעמא דבית הלל כנגד ימים היוצאין' — שכן התקנה היתה בעד הכלל כולו, והמון עם שעבודתם חיצונית, התרגשותם העיקרית היא ביום הראשון, ואחר כך פוחתת והולכת, וכך נבחין בעצמנו, כי ככל שמשך הזמן מהחג ארוך יותר לפנינו, נכבד הוא לנו יותר, עד שבשעות האחרונות של החג כמעט איננו נרגש לנו כלל, כי עוד מעט ויעבור. בחינה זו היא כנגד 'פרי החג' — היינו העבודה הנמוכה החיצונית, שהיא שייכת למדרגת אומות העולם. ואולם לפי בית הלל תקנו חכמים את הזכר לנס על פי עבודת היחידים — העבודה הפנימית, שבכל יום ויום הכרת הנס מתוספת על ידי ההשבה אל הלב של התבוננות יום יום. והרי רשמי ההשבה אל הלב מצטרפים זה לזה וכל הרגש מוסיף על קודמו. והו עומק גדר 'מעלין בקודש'. [זכור אזכור את מראה קדוש עליון מו"ר זצ"ל שביום ראשון של חג היה נפלא מראהו, ממש שמה שמחת עולם עליון, ומדי יום ויום קדושת מראהו היתה מתוספת והולכת כמלאך אלקים למעלה למעלה]. (מתוך מכתב מאליהו ח"ב עמ' 121 ואילך. ועע"ש בשורש מחלוקת בית הלל ובית שמאי. וראה הסברים נוספים ב'מי השלוח' ח"א — לקוטי הש"ס; רסיסי לילה — נו; מאור ישראל כאן).

'בדקו ולא מצאו... נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים' — יש לדייק מלשון בדקו... נעשה להם נס', (והלא די היה לומר 'ולא מצאו' וממילא שמענו שבדקו. ועוד, היה לו לומר 'נעשה הקב"ה נס') — להורות שעל ידי הבדיקה והיגיעה מצדם, מזה גופא נעשה להם הנס, וכמרומו בכתוב וזה מעשה המנורה — מקשה, ה'מקשה' (כדרשתם ז"ל, שנתקשה משה במעשה המנורה) הוא הוא מעשה המנורה; —

'הנה לאדם נדמה כי עיקר הוא בהשיגו איזה השגה והארה, שזאת היא עיקר עבודה, אבל לא כן הוא, כי זאת מאירים לו ממעל, אך עיקר עבודתו מעצמות, הוא היגיעה דייקא, ומכח אותו פתח צר כחודה של מחט שנפתח על ידי יגיעת האדם, מזה נפתח ונשפע עליו רוב טובה מלמעלה. (עפ"י אמרות טהורות, עמ' יד)

בין הטעמים שנזכרו לענין קביעת שמונה ימים לחנוכה, נאמר גם טעם, שיום ראשון של חנוכה קבעו לכתחילה לזכר נס הנצחון במלחמה ביום שנחו בו מאויביהם.

דבר זה נזכר ב'מגילת תענית' שסידורה קדם לסידור המשנה והתלמוד, ואילו בתלמוד אין מזכירין את החנוכה אלא לענין נס הנרות בלבד — למה?

חכמי הדורות שאחר התלמוד אמרו בזה הרבה דברים נאים לאומריהם ולמדו מכאן מוסרים יפים. וזוהי תמצית של מקצת מדבריהם:

לשעתו, בימי החשמונאים וקרוב להם, עיקר השמחה בנס המלחמה, באבוד הרשעים ובביטול גזרותיהם שגזרו על השבת, ועל החודש, שלא יקדשו ראשי חדשים ויבטלו כל המועדות, ועל המילה. ואולם לדורות, עיקר השמחה בנס השמן, שהרי בטלה מלכות החשמונאים אחרי כן ונכרתו זרעם בעוד בית המקדש קיים, והבית חרב וישראל חזרו ונשתעבדו בין האומות. אבל רישומו של נס השמן נשאר לעד, ולזכרו של נס זה ישראל מדליקין נרות חנוכה בכל מקומות מושבותיהם בכל שנה ושנה.

וכן כתוב בספרים: כל מקום שנזכר שמן בתורה ובדברי חכמים לענין הדלקת המנורה — רומז לחכמת הלב ולמחשבה שבמוח. וכשנכנסו היונים להיכל, טמאו כל השמנים, כלומר פגמו בחכמה ובמחשבות הלב אצל הלב אצל רוב ישראל, שהתחילו גם הם נוהים בלבם אחר החכמה של היונים וחשבו שיש בה ממש.

וכשחזרו החשמונאים ונכנסו להיכל לא מצאו אלא פך אחד של שמן טהור שלא היה בו להדליק אלא יום אחד, כלומר, עם כל מה שפגמו היונים במחשבות הלב של ישראל קדושים, עדיין מאירה בלבותם מחשבה טהורה אחת וניצוץ אחד של חכמת אמת, לידע שהם קדושים ובחירים מכל האומות וכל הגויים ילכו לאור ישראל, ולא ישראל ילכו לאורם.

ברם, לא היתה בשארית זו כדי להדליק 'נר תמיד', שכל שאר המחשבות פגומות היו ומעורבות, שנגעה בהן חכמה יונית. 'זנעשה בו נס והדליקו שמונה ימים'.

כלומר, מן השמים סייעו בידם ללבנות בקרבם ניצוץ זה של חכמת אמת עד שהאיר להם באור מלא ואור תמיד. (שבעה ימים הוא מחזור שלם של הזמן, ויום השמיני — הזמן כולו וגם למעלה מן הזמן).

ולנס זה של טהרת הלב והנשמה, צריכים ישראל בכל הדורות, וביותר, בזמן שהם משועבדים ונתונים תחת עול הגויים. שכל זמן שאמונת לבם ומחשבתם טהורה — הם גאולים ועומדים אפילו בשעבודם, אבל בזמן שהאמונה והחכמה שבלב פגומה — הם משועבדים אפילו בחרותם; כל גזרות שהגויים גוזרים על ישראל עשויות ליבטל, אבל כשהאמונה מתערערת בלב וכשהחכמה מסתלפת, היא עשויה להשתקע וישראל עלולים ח"ו להיות אובדים ונידחים בין האומות.

ואין ישראל יכולים להינצל מפורענות קשה זו, אלא על ידי סיוע מן השמים בדרך נס. ואימתי זוכים לנס זה? כל זמן שלא כבתה הגחלת האחרונה ועוד נשתמר בקרבם 'שמן' להדליק יום אחד, אז הם זוכים לנס, שמן השמים מסייעים להם ומדליקים ממנו אור תמיד.

אור זה שהדליקו החשמונאים במקדש מפך השמן הטהור היחיד, והיה דולק 'שמונה ימים' — הוא שמאיר להם לישראל תמיד בחשכתם ובו משתמרת קדושתם של ישראל והבדלתם מכל האומות. נס זה בלבד נשאר לדורות, והוא קבוע וקים תמיד בכל הדורות, מה שאין כן נס המלחמה שלא כל הדורות זוכים לו. ולפיכך אין מזכירין נס חנוכה לדורות, אלא לענין הנרות בלבד' (מספר התודעה — כסלו).

המערכות, אבל לא בלילה, שלא ניתנה שבת להידחות באותה שעה כלל (עתוס' יומא שם). נחלקו חכמים במסכת יומא (מו. כפאתוס') האם עושה בשבת מערכה בפני עצמה לאברי חול ומסדרם אם לאו. והרמב"ן כאן נקט שאין התר אלא לחתות ולהבעירם ולהוסיף בהם אש, אבל לא להעלות או לעשות מערכה אחרת לאברים ופדרים של חול. (וכ"כ הרשב"א ועוד). ריב"א נסתפק שמא רק בקרבנות עולה הותר, שהרי הותר שם התמיד בשבת, אבל שאר קרבנות לא.

יש מדייקים מלשון הרמב"ם (תמידין ומוספין א,ז. ובמל"מ) שאין להקריב אברים ופדרים של חול בשבת, ואפילו כבר משלה בהם האור. ויש שתלו דין זה במחלוקת אמוראים, והרמב"ם פסק דלא כרב חסדא בסוגיתנו (ע' באריכות בספר בית ישי קכ. וע"ע 'חדושי הגר"ח על הש"ס סי' נג).

פרק שני; דפים כ — כא [כד-כו]

- כז. א. במה אין מדליקין נר של שבת?
 ב. פתילות ושמינים שאמרו חכמים אין מדליקים בהם — מהו להדליקם כשהם מעורבים עם דבר שמדליקים בו?
 ג. פתילות ושמינים שאמרו חכמים אין מדליקים בהם — מהו להדליקם במקדש ובחנוכה?
 ד. נר חנוכה שכבתה — האם זקוק לה להדליקה שוב אם לאו?
- א. פתילות שאין מדליקים בהן נר שבת:
 לכש — 'צמר' הנתון בענף הארז, בין קליפתו לעצו. בערוך: 'לגש';
 חוסן [רב יוסף אמר: נעורת של פשתן. ואביי דחה זאת ופרש: פשתן שנידוך ולא נופץ];
 כלך — 'כולכא', או 'גושקרא' (רש"י: פסולת של משי העשוי ככובעים, והוא בית התולעת, ועושים ממנו בגד), או 'שירא פרדנא' כפאתוס';
 פתילת האידן [כעין צמר בעץ הערבה];
 פתילת המדבר ['שברא' — מין עשב ארוך. רש"י].
 ירוקה שעל פני המים [ירקרוקת הגדלה סביבות ספינה העוגנת].
 [כל היוצא מן העץ אין מדליקין בו אלא פשתן, משנה להלן כו. ונחלקו הראשונים אם מותר להדליק בקנבוס, או בצמר גפן; לדעת רש"י (כו:): הרי זה בכלל יוצא מן העץ ואין מדליקים בו. ורבנו תם חולק, וכן דעת הגאונים ושאר ראשונים].
 כל אלו אין מדליקים בהם מפני שהאור מסכסכת בהם. וכן אין מדליקים בצמר ובשער, שמלבד שאין מושכים השמן יפה (עתוס'), הצמר נכווץ והשער נחרך מן האור.
 שמינים שאין מדליקים בהם [מפני שאינם נמשכים אחר הפתילה]:
 זפת, שעוה, שמן קיק — עוף מסוים ששמו קיק, וחלבו דולק. ובירושלמי אמרו שהוא הקאת המוזכר בתורה. (שמואל בשם 'נחותי ימא'. ור"ן). ; שמן של קאזא (העשוי מגרעיני צמר גפן. רב יצחק ברדרי"י — כפרש"י); שמן העשוי מקיקיון. ריש לקיש], שמן שריפה, חלב. נחום המדי אומר: מדליקים בחלב מבושל. (וחלב מהותך — ראה בסמוך).

להלכה אנו נוקטים ככל הפירושים שב'שמן קיק'. אך נראה שבשמן כותנה (דהיינו צמר גפן) המצוי כיום, שעל ידי העיבוד והזיקוק הוא נמשך יפה אחר הפתילה, יש להתיר עכ"פ על ידי תוספת מעט שמן אחר, שכיון שהוא דולק היטב ואין איסורו אלא משום הגזרה, מועילה תערובת שמן עמו, כדלהלן. וגם יש לצרף שיטת הרמב"ם שמפרש 'משחא דקאזא' בענין אחר, ולפירושו אין זה שמן כותנה (עפ"י אור לציון ח"ב יח, טו).

[רבי ישמעאל אומר: אין מדליקים בעטרן (= פסולת הזפת) מפני כבוד השבת, שמתוך שריחו רע, גזרה שמא יניחנו ויצא (רבא). והכמים מתירים. רבי טרפון אומר: אין מדליקים אלא בשמן זית בלבד. משנה להלן כד: וגמרא כה:

רבי שמעון בן אלעזר אומר: אין מדליקים בצרי (= שמן אפרסמון), מפני שהוא עף (וחוששים לדלקה), ועוד מתוך שריחו נודף גזרה שמא יסתפק ממנו ונמצא חייב משום מכבה. עפ"י גמרא להלן כה-כו. אין מדליקים **בנפט לבן** [ואף בחול] מפני שהוא עף (ומסוכן).

רבי ישמעאל אומר: כל (שמן) היוצא מן העץ אין מדליקים בו. רבי ישמעאל בן ברוקא אומר: אין מדליקים אלא ביוצא מן הפרי. (כו.).

ישנה דעה שאין מדליקים בשמן פקועות ובנפט — כן צדדו בתוס' שם בגרסת רבי שמעון שזורי. ויש מפרשים שלר' שמעון שזורי אין מדליקין אלא בשמן פקועות ובנפט, ולא בשמן צנונות וכדו' (עפ"י תוס' חולין עה: ריטב"א כאן).

להלכה קיימא לן שאין איסור אלא בשמנים שמו חכמים במשנתנו. נר העשוי משעוה, (מאורך, כעין שלנו) — מדליקים בו. רש"י ותוס', רז"ה ורבנו יונה, וכן היה מנהג אשכנז וצרפת. וכן השיב הרשב"א (ח"ו תטו). ואילו בני נרבונא אוסרים אלא אם הניח נר שעוה בנר שמן. וכן כתבו רב שרירא גאון והרי"ף בתשובה, שאסור להדליק בנר של שעוה (וע' תשו' הרי"ף ח"ב טו. וצ"ע). ולזה הסכים הרמב"ן: 'והדבר נראה לעין שהן צריכות להטיה ולמחטן יותר מכל הנרות שבעולם'. ובדעת הרמב"ם נחלקו הדעות (ע' מ"מ וכס"מ ה, ח).

כמו כן יש אומרים שהוא הדין לפתילות שאמרו חכמים אין מדליקים בהם — אם קבען בנר בענין שהפתילה מדובקת עם השמן, כשר להדליק בהן. ואפילו השמן והפתילה שניהם ממזינים שאין מדליקים בהם, אם דיבקים ועשאים נר, כתבו להתיר (דעה זו הובאה ברא"ש). ויש אומרים שרק בפסולי שמנים כשר כשעשאים נר, ולא בפסולי פתילות (רבנו תם, הובא ברא"ש, וכ"ה בתוס' להלן כז). ויש אוסרים אפילו בשעוה, כאמור.

כל אלו לא אסרו אלא לעשות מהם פתילה לנר, אבל עושים מהם מדורה להתחמם כנגדה או להשתמש לאורה, בין על גבי קרקע בין על גבי כירה (גרסת הרי"ף וש"פ: מגורה).

יש אומרים שאם יש נר אחד שמדליקים בו, אין חשש שמא יטה בשאר נרות שבאותו החדר. (עפ"י תוס' ישנים. וע' הגהות רא"מ הורביץ). ודאי אם מניח נר ממין כשר בסמוך לפסול — יש להתיר. (כן היא דעת המגן-אברהם). ואולם הב"ח כתב בדעת הטור להחמיר. (ובבית-הלוי כתב לסייע דעת המג"א).

ור"ש מקוצי אומר: דבר שיכול לעשות בלא נר, כגון הוצאת יין מחבית — מותר להשתמש לאור כל נר (מובא בתו"י).

ב. שמנים שאמרו חכמים אין מדליקים בהם, אין מערבים אותם עם שמן כשר להדליקם, וכן הפתילות

— אין כורכים אותן עם פתילות טובות, (משום גזרה, ואעפ"י שדולק בטוב. עפ"י רש"י ותוס'. ויש מפרשים הטעם לפי שאין דולקים היטב. ערמב"ם ור"ן). אבל מותר לכרוך פתילות טובות על גבי דבר אחר כדי שיצופו על השמן, (ולפירוש הרי"ף: כורך דבר אחר בראש הפתילה כדי לעבותה) כגון של בית רבן גמליאל היו כורכים פתילה על גבי אגוז. (ובלבד שידלוק יפה. עפ"י מפרשים).
ואולם חלב מהותך וקרבי דגים שנימוחו — נותן אדם לתוכם שמן כל שהו ומדליק, כי הם דולקים היטב אלא שגזרו בהם חכמים אטו חלב שאינו מהותך וקרבי דגים שלא נימוחו, ולא גזרו כשנתן לתוכם שמן — שאין גוזרים גזרה לגזרה. (קרבי דגים לאו היינו 'שמן דגים' שהוא כשר להדלקה. עפ"י תוס' כאן ולהלן כו. ולפרש"י (כד): הוא שמן מקרבי דגים שנימוחו. וע"ש ב'חדש האביב').
ויש דעת תנאים האוסרת בחלב מהותך אף בתערובת שמן. (עפ"י גמרא כד: כו.). וישנה דעה שאין מדליקים בשמן דגים אלא על ידי תערובת שמן אחר. (כו. לפרש"י).

ג-ד. תני רמי בר חמא: פתילות ושמונים שאמרו חכמים אין מדליקים בהם בשבת — אין מדליקים בהם במקדש. (להעלת נר תמיד — כדי שתהא שלהבת עולה מאליה ולא על ידי דבר אחר). ודוקא למנורה, אבל לאור שמחת בית השואבה — מדליקים. (שארין כתוב שם 'להעלות' ולא דאורייתא היא. רש"י).
משמע בתוס' שאם מערב פתילה טובה עם שאינה טובה — מותר במקדש, אלא אם כן הפתילה הטובה בטלה במיעוטה, כגון בגדי כהונה שאין בהם מן הפשתן אלא רביע.
לענין נר חנוכה נחלקו הדעות; רב הונא אסר בין בחול בין בשבת, כי סובר כבתה — זקוק לה לתקנה, הלכך צריך לכתחילה לעשות יפה (שמא יפשע ולא יתקן. רש"י) ומותר להשתמש לאורה (הלכך חוששים שמא יטה בשבת). ורב חסדא התיר בחול (כבתה — אין זקוק לה) אבל לא בשבת חנוכה (מותר להשתמש לאורה). ור' זירא בשם רב מתנה (וי"א בשם רב מתנה בשם רב) מתיר בין בחול בין בשבת, כי סובר כבתה אין זקוק לה ואסור להשתמש לאורה, הלכך אין חשש שמא יטה. וכן אמר רבי יוחנן, וכן סבר אביי.

- א. התוס' ושאר פוסקים כתבו להלכה שאסור להשתמש לאורה, שכן דעת רב ורבי יוחנן, ומשמע שגם רב יוסף סובר כן. ואולם הרז"ה פסק שמוותר. (ואפשר שמפרש שרבי יוחנן ואביי לא התייחסו להלכה זו אלא לענין כבתה אין זקוק לה. 'בית הלוי').
- ב. הלכה, כבתה — אין זקוק לה. ואפילו כבו כל הנרות. ואולם אם כבה נר אחד קודם שגמר להדליק את כל הנרות של אותו יום, יש לו להדליק את הנר שכבתה, שהרי עדיין לא קיים מצות ההידור (עפ"י באור הלכה תרעג, ב).
- אם כיבה במזיד — זקוק להדליקה שוב. אבל כיבה בשוגג — אינו זקוק (רשב"א ח"א תקלט, והובא בפוסקים). ולדעת מהרש"ל אפילו בשוגג, אם כיבה בידים — זקוק לה. וראוי להחמיר. ובכל אופן לא יברך שוב על הדלקתו, גם כשכיבה במזיד. עפ"י משנ"ב ושעה"צ תרעג, ב. יש מי שציידד שבאופן זה שזקוק לה, ידליק דוקא מהשמן הנשאר ולא ידליק שמן אחר, שאיננו אותו נר שהדליק (ע' בית הלוי).
- ג. בערב שבת, אם כבתה קודם כניסת שבת — לדעת השו"ע אין זקוק לה. והט"ז חולק.

דף כא

כח. א. מאי חנוכה?

ב. מצות נר-חנוכה — כיצד?

ג. מתי זמן ההדלקה? עד מתי נר-חנוכה צריכה שתהא דולקת?

ד. האם מותר להשתמש לאורה?

א. בכ"ה בכסלו ימי חנוכה — שמונה, אין מספידים בהם ולא מתענים בהם. שכשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל (בגמירה ולא בדילוג. ערכין י:) והודאה — בתפלה ובברכת המזון — כדלהלן).

ב. מצות נר חנוכה נר איש וביתו. והמהדרין — נר לכל אחד ואחד מבני הבית. והמהדרין מן המהדרין — בית שמאי אומרים: יום ראשון מדליק שמונה מכאן ואילך פוחת והולך [כנגד ימים הנכנסים; כנגד פרי החג] ובית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת מכאן ואילך מוסיף והולך [כנגד ימים היוצאים; מעלים בקודש ואין מורידים].

התוס' כתבו שלפי המהדרין מן המהדרין אין מדליקים נר לכל אחד מבני הבית, כי אז לא יהא היכר למספר הימים. וכן מנהג בני ספרד. ואילו הרמב"ם כתב שמדליק נר לכל אחד ואחד ומוסיף והולך בכל יום. וכן מנהג בני אשכנז, כמובא ברמ"א (עפ"י שו"ת מהר"ל קמה; מהר"י ברונא נ; תה"ד קא), אלא שהרמ"א כתב שכל אחד מבני הבית מדליק וברמב"ם משמע שבעל הבית מדליק כמספר בני הבית. וע' חדושי מרן ר"ז הלוי ואבי עזרי על הרמב"ם שם. וברמב"ם מוכח שמדליק גם לנשים, אבל למנהגנו אין הנשים והבנות מדליקות. (וכל זה לענין המהדרין, אבל בעצם גם האשה חייבת בנר חנוכה, ואם גרה לבדה — מדליקה).

מי שהדליק נר אחד ללא ברכה — נחלקו אחרונים האם מברך על המשך ההדלקה (א"ר), או שמא אין לברך על ההידור כיון שכבר קיים את עיקר המצוה (פר"ח. וע' שו"ת רעק"א תנינא יג; שבט הלוי ח"ג פד).

ג. נר חנוכה מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. ועד כמה — אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: רגל התרמודאים (שם אומה, והם מלקטי עצים. רש"י. והרי"ף כתב שהעצים נקראים 'תרמודא' ובני אדם המביאים אותם נקראים על שמם). וצריך שיתן בה שמן שידלק כשיעור זה.

לפי תירוץ אחד בגמרא, אם לא הדליק בתחילת הזמן — מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק.

א. נחלקו הראשונים מהו 'משתשקע החמה' — האם מיד בתחילת השקיעה, וכן היא גם דעת

הגר"א, או רק לאחר צאת הכוכבים, וכן פסק בשלחן-ערוך. וכן מנהג בני ספרד ועוד רבים מהאשכנזים. ויש מי שכתב להדליק כעשר דקות לאחר שקיעת החמה (ע' אגרות משה או"ח ח"ד קא,ו). ובשם החזו"ן-איש מובא שנהג להדליק עשרים דקות לאחר השקיעה. ויש שנהגו כעשרים וחמש דקות לאחר השקיעה (ע' בשו"ת או נדברו ח"ז ע, בשם הגר"א קוטלר. וע"ע ארחות רבינו ח"ג).

- ב. הר"ן כתב שיכול להדליק קודם שקיעת החמה אם ירצה, כמו בשבת. ואולם מדברי בעל הלכות נראה שבדוקא נקט 'משתשקע החמה'. (וע' שו"ת פרי יצחק ח"ב ח). וכן כתב הרמב"ם (חנוכה ד,ה), שאם הקדים והדליק לפני השקיעה — לא יצא ידי חובתו. וגם לפי הדעות הסוברות שזמן ההדלקה בצאת הכוכבים, יש סוברים שאף בדיעבד אם הדליק קודם לכן — לא יצא ידי חובתו (וע' שלחן ערוך תרעב ובבאור הלכה; שבט הלוי ח"א קפת וח"ד סו).
- ג. שיעור שתכלה הרגל, כתבו ראשונים דהיינו כחצי שעה אחר שקיעה (עפ"י רא"ש ועוד). מובא בשם הגרי"ז מבריסק לדייק מלשון הרמב"ם (חנוכה ד,ה) שבמקום שאנשים עוברים ושבים מאוחר — יש להדליק עד שתכלה הרגל שבאותו מקום. (וכן נהג הגרי"ז זצ"ל בעצמו, כנודע. וכן מובא בשיעורי הגרי"ש"א שליט"א, שנראה מדברי הרמב"ם שאין לכבות את הנר כל עוד לא כלתה רגל בחוץ). ובשו"ת אור לציון (ח"א מד) כתב שאין צריך אלא חצי שעה לאחר צאת הכוכבים, ובאר דברי הרמב"ם באופן אחר. וכן מובא בשם החזו"א.
- ד. היתה דולקת והולכת עד שכלתה רגל מן השוק ורצה לכבותה — הרשות בידו. ר"ף. ונחלקו הפוסקים האם מותר ליהנות ממותר השמן של נר שכבה, או שמא הוקצה למצוה, שהרי היה בדעתו שיבער כולו. ולדעת האוסרים, יש מן האחרונים שצדדו לאסור אף קודם ההדלקה, להנות מן השמן הניתן בנר לצורך ההדלקה (וע' בשבט הלוי ח"א קפת).
- ה. אם איחר ולא הדליק עד שכלתה רגל — מדליק לאחר שיעור זה, מפני הספק, שהרי יש תירוץ נוסף בגמרא ולפיו אפשר שיכול להדליק אחר"כ (ראשונים). ויש ליהדר להדליק בלילה מיד, שלא יאחר יותר מדי (ר"י פורת).
- ו. לר"י נראה שעתה אין לחוש מתי ידליק, שאנו אין לנו היכר אלא לבני הבית, שהרי מדליקים בפנים (תוס'). ומכל מקום לכתחילה מצוה להדליק משתשקע החמה משום שזריזים מקדימים למצוות (ר"ן). אבל בדיעבד יכול להדליק כל הלילה. ואם יש שם בני הבית שהם ערים, או אנשים אחרים הרואים את הנרות — ידליק בברכה (פוסקים). ואפילו אם אין חצי שעה עד עלות השחר (עפ"י מג"א ומשנ"ב; שבט הלוי ח"ח קנו"ב). אבל אם הוא שם לבדו — נחלקו אחרונים האם מדליק (לאחר שכלתה רגל מן השוק) בברכה (חמד משה) או ידליק ללא ברכה, שהרי אין שם פרסומי ניסא לאחרים (מגן אברהם ועוד). והמשנ"ב (תרע"ב סק"א ובשער הציון) כתב שספק ברכות להקל, ומכל מקום מי שרצה לברך — אין מוחים בידו. ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סו"י קה) כתב להכריח כדעה זו, לברך אפילו מאוחר בלילה והוא יחידי.
- ד. נחלקו אמוראים האם נר חנוכה מותר להשתמש לאורה אם לאו, כנוזר למעלה. אמר רבא: (כשמדליק בתוך הבית על שלחנו, בזמן הסכנה) צריך נר אחרת להשתמש לאורה. (הגר"א מוחק המלים 'להשתמש לאורה'. ומשמע שגם) לפי הדעות שמותר להשתמש לאורה, צריך נר אחרת להיכר מצוה. וכן מפורש בדברי הר"ה). ואם יש מדורה — לא צריך. ואדם חשוב (שאינו רגיל להשתמש לאור המדורה), צריך נר אחרת גם כשיש מדורה.
- להלכה כתבו הפוסקים שאסור להשתמש לאורה. ולאחר שעבר זמן ההדלקה, שכלתה רגל מן השוק — דעת הר"ף שהרשות נתונה להשתמש לאורה. ויש מחמירים בדבר. ומכל מקום נראה שאין להחמיר להדליק נר של מצוה מהנר לאחר שעבר הזמן, כי מדינא מותר הדבר אף תוך הזמן (עפ"י משנ"ב תרעד סק"ח. ובבאור הלכה (תרע"ג, א) כתב שאם רוצה ללמוד לאורו לאחר שעבר הזמן, טוב יותר לכבותו ולהדליקו מחדש).